

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ УГОДИ ПРО УТВОРЕННЯ КОАЛІЦІЇ ДЕПУТАТСЬКИХ ФРАКЦІЙ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ

THE PROBLEM OF DEFINITION AGREEMENT ESTABLISHING A COALITION OF PARLIAMENTARY FACTIONS IN VERKHOVNA RADA OF UKRAINE

Берназюк І.М.,

к.ю.н., радник заступника Голови

Національне агентство запобігання корупції

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних теоретико-методологічних проблем конституційного права – визначенню поняття та правової природи угоди про утворення коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України. Проведено аналіз наукових теорій щодо розуміння понять «коаліція» та «коаліційна угода»; досліджено стан правового регулювання статусу коаліційної угоди; удосконалено формулювання дефініції угоди про утворення коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України.

Ключові слова: угода, коаліція, депутатська фракція, коаліційна угода, Верховна Рада України, програмний документ.

Статья посвящена освещению одной из актуальных теоретико-методологических проблем конституционного права – определению понятия и правовой природы соглашения о создании коалиции депутатских фракций в Верховной Раде Украины. Произведен анализ научных теорий относительно понимания понятий «коалиция» и «коалиционное соглашение»; исследовано состояние правового регулирования статуса коалиционного соглашения; усовершенствована формулировка дефиниции соглашения об образовании коалиции депутатских фракций в Верховной Раде Украины.

Ключевые слова: соглашение, коалиция, депутатская фракция, коалиционное соглашение, Верховная Рада Украины, программный документ.

The article is devoted to coverage of one of the actual theoretical and methodological problems of constitutional law – the definition and the legal nature of the agreement on formation of the coalition of parliamentary factions in the Verkhovna Rada of Ukraine. The analysis of scientific theories on understanding the concepts of «coalition» and «coalition agreement»; the state law regulating the status of the coalition agreement; improved formulation of the definitions of the concept of agreement on the formation of the coalition of parliamentary factions in the Verkhovna Rada of Ukraine.

The author proved that the coalition agreement has all the features of the policy document as integrates election program coordination tasks of political parties and individual deputy who won the election, and expressed a desire to join the coalition; defines the strategic objectives of the Parliament; the basis for the program of the government; contains no regulatory requirements and regulations.

Determined that the aim of making is the formation of a coalition, the definition of the strategic objectives of the Verkhovna Rada of Ukraine mechanisms to coordinate political positions among coalition members, including the determination of candidacy of Prime Minister of Ukraine and other members of the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Agreement on formation of coalition in the Verkhovna Rada of Ukraine asked to be understood as an official non-normative document, which is between parliamentary factions of Parliament and includes concerted political positions of parties and individual members who wish to join the coalition, and is the basis for the planning of the Verkhovna Rada of Ukraine, to develop a program of the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Key words: agreement, coalition, parliamentary faction, coalition agreement, Verkhovna Rada of Ukraine, policy document.

Статтею 83 Конституції України [1] передбачено формування коаліції депутатських фракцій протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання Верховної Ради України, що проводиться після чергових або позачергових виборів Верховної Ради України, або протягом місяця з дня припинення діяльності попередньої коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України. Отже, коаліція депутатських фракцій є конституційним суб'єктом, статус якого уперше був визначений в Конституції України після набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України» від 08 грудня 2004 року № 2222-IV [2].

Коаліція депутатських фракцій відіграє важливу роль в діяльності українського парламенту, на підтвердження чого можна навести наступні положення Конституції України.

Так, Президент України має право достроково припинити повноваження Верховної Ради України, якщо протягом одного місяця у Верховній Раді України не сформовано коаліцію депутатських фракцій відповідно до ст. 83 Конституції України (ст. 90); коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України вносить пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем'єр-міністра України, а також щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів України [1], тобто приймає участь у формуванні уряду.

Однак, попри те, що сформованість або несформованість коаліції депутатських фракцій спричиняє конкретні конституційно-правові наслідки, статус коаліції чітко не регламентований Конституцією та законами України, зокрема, не визначено її поняття, порядок формування та припинення діяльності та ін.

У зв'язку з цим у 2008 році група народних депутатів України звернулася до Конституційного Суду України з клопотанням надати офіційне тлумачення словосполучення «коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України», а також відповісти на ряд інших питань щодо її статусу.

Конституційний Суд України у Рішенні від 17 вересня 2008 року № 16-рп зазначив, що в аспекті порушеного у конституційному поданні питання словосполучення «коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України» слід розуміти як сформоване на встановлених Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України засадах об'єднання за результатами виборів кількох депутатських фракцій, кількість народних депутатів України в яких становить більшість від конституційного складу Верховної Ради України, які (депутатські фракції) на основі узгодження політичних позицій погодились на спільну парламентську діяльність [3].

Також було акцентовано увагу на тому, що саме належність народних депутатів України до цих фракцій відіграє визначальну роль депутатських фракцій в утворенні коаліції депутатських фракцій. Зокрема, відповідно до ч. 10 ст. 83 Конституції України, депутатська фракція, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, має права коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України [3]. Такий висновок цілком узгоджений з іншим Рішенням Конституційного Суду України від 25 червня 2008 року № 12-рп [4].

Отже, саме депутатська фракція відповідно до Конституції України виступає суб'єктом формування коаліції.

При цьому формування коаліції здійснюється на підставі угоди про її утворення.

Характерно, що в Конституції України та Регламенті Верховної Ради України не згадується про укладення угоди між депутатськими фракціями парламенту про утворення коаліції у Верховній Раді України, відповідно не встановлено вимоги до змісту та структури такої угоди як офіційного документа. В той же час, розглядаючи угоду у її цивільно-правовому значенні як дії суб'єктів, що спрямовані на встановлення, зміну або припинення правовідносин, під угодою про утворення коаліції можна розуміти будь-які дії депутатських фракцій, в результаті яких і відбувається формування коаліції. Однак на практиці склалося так, що угода про утворення коаліції укладається у письмовій формі та являє собою офіційний документ, в якому визначені завдання діяльності Верховної Ради України на підставі узгоджених позицій різних політичних сил, які увійшли до коаліції. Вимоги до письмової форми та необхідності оприлюднення коаліційної угоди були визначені у ст. 61 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» в редакції 11 березня 2010 року [5]. Хоча Законом України «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України» від 08 жовтня 2010 року [6] глава 12, якою регламентувались питання формування коаліції та укладення коаліційної угоди у парламенті, була виключена, однак практика застосування письмової форми коаліційної угоди зберіглася.

Для з'ясування конституційно-правової природи угоди про утворення коаліції у Верховній Раді України, передусім необхідно осягнути значення поняття «коаліція».

Так, категорія «коаліція» походить від французького та англійського слова «coalition», яке, в свою чергу, було запозичене із новолатинської мови («coalitio» – союз, об'єднання), до якої воно потрапило із латинської («coalescere» – рости разом), та в сучасному розумінні означає об'єднання, союз, угода держав, партій і т. ін. для досягнення спільної мети [7, с. 200]. В тлумачному словнику даний термін розглядається в декількох значеннях, зокрема, як: 1) об'єднання на добровільних засадах для досягнення загальних цілей; 2) політичний союз двох або декількох держав проти будь-якої держави з метою мирної або воєнної протидії її силі і впливу; 3) союз політичних партій для спільної участі в уряді [8, с. 217].

Таким чином, поняття «коаліція» означає об'єднання, союз, який може утворюватися на різних рівнях, починаючи з рівня політичних партій та закінчуючи міжнародними міждержавними утвореннями.

У науці склалося декілька концепцій, що пояснюють природу походження коаліції політичних партій.

Так, на думку М. Дюверже, у багатопартійних системах у окремих партій відсутні шанси домогтися статусу мажоритарних, хіба що за особливих обставин, які не відповідають природі даного режиму. І навіть якщо вони самі формують уряд, то можуть це зробити лише за згодою та за підтримки інших партій, що і обумовлює утворення коаліційних союзів, у складі яких політичні партії отримують реальний шанс узгодити свої політичні інтереси та визначити спільний напрямок діяльності [9, с. 355].

Тобто основним мотивуючим фактором на користь формування партійної коаліції, на думку деяких науковців, виступає потреба у мобілізації ресурсів для досягнення цілей кожної з політичних сил при недостатності таких ресурсів у кожної з них окремо. Цим переважно пояснюється їх прагнення об'єднатися у коаліцію. Дане твердження можна вважати цілком справедливим, у т. ч. при визначенні мотивів формування коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, оскільки основною метою її утворення є досягнення згоди з ряду питань, віднесених до відання парламенту, а основним ресурсом при цьому виступає необхідна для прийняття відповідних рішень кількість голосів народних депутатів.

Використовуючи термін «коаліція» стосовно внутрішньої політики держав з парламентською формою правління, В. Сидоров вказує, що необхідно мати на увазі коаліції, створені між політичними партіями для формування уряду. Такі партійні коаліції, на думку науковця, є окремим випадком політичних коаліцій. Наголос в такій коаліції робиться саме на формуванні уряду як ключовому елементі політичного процесу. Якщо жодна з партій не має більшості (50% + 1 голос в парламенті), необхідної для створення уряду, то формування коаліції стає життєво необхідним [10, с. 15].

Таким чином, більшість науковців стверджують, що метою утворення коаліції в парламенті є досягнення згоди у найбільш важливому питанні – формуванні персонального складу уряду. Звичайно, дане завдання є не єдиним, однак його дійсно можна віднести до найбільш важливих, оскільки відповідно до ст. 90 Конституції України [1] до підстав дострокового припинення повноважень Верховної Ради України, крім інших, належить несформованість протягом шістдесяти днів після відставки Кабінету Міністрів України персонального складу Кабінету Міністрів України. Тобто, у разі, якщо політичні сили у парламенті не дійдуть згоди у даному питанні, Верховна Рада України може бути розпущена главою держави. Тому найчастіше саме цей факт спонукає депутатські фракції до формування коаліції.

Один із небагатьох українських вчених, який присвятив свої дослідження питанням формування та діяльності коаліції депутатських фракцій, В. Чуба, запропонував визначити поняття коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України як формалізоване об'єднання депутатських фракцій з узгодженими політичними позиціями, кількість народних депутатів у яких становить більшість від конституційного складу Верховної Ради України, створене з метою формування відповідно до Конституції України складу Кабінету Міністрів України [11, с. 79].

Необхідно визнати, що дане формулювання досить повно відображає зміст досліджуваної категорії та її сутнісні характеристики (суб'єктом формування є депутатська фракція, до коаліції входить парламентська більшість та ін.). Єдиною поправкою, яку доцільно внести до означеної дефініції, це визначення мети утворення коаліції. Хоча, дійсно, однією з таких цілей є формування уряду, однак помилковим було б обмежуватися лише даною метою.

З цього приводу варто погодитися з думкою В. Броннікова, який до основних завдань, які покладаються на коаліції будь-якого виду відносить: 1) встановлення ефективної взаємодії між парламентом та урядом; 2) спрощення процесу підготовки законодавчих актів; 3) формування механізму узгодження політичних позицій і прийняття політичних рішень [12, с. 6].

До цих завдань можна також додати: 1) формулювання стратегічних напрямків та планування діяльності парламенту на основі узгоджених програмних завдань політичних партій та окремих кандидатів, які увійшли до коаліції; 2) узгодження позицій щодо кандидатури Прем'єр-міністра України та кандидатів до складу Кабінету Міністрів України, які подаються на розгляд Президента України; 3) формулювання єдиної державної політики у всіх основних сферах.

Згідно ч. 9 ст. 83 Конституції України засади формування, організації діяльності та припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України встановлюються Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України [1]. Таким чином, відсутність в Регламенті Верховної Ради України норм, якими б визначались засади формування та діяльності коаліції депутатських фракцій, не узгоджується з вимогами ч. 9 ст. 83 Конституції України. У зв'язку з цим, та з метою приведення положень Регламенту Верховної Ради України у відповідність до вимог означеної норми Конституції України

необхідно відновити дію глави 12, в якій визначалося поняття та порядок формування коаліції депутатів, порядок виходу з коаліції, підстави припинення коаліції, вимоги до змісту коаліційної угоди тощо.

Отже, на сьогодні правовий статус коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України визначається лише нормами Конституції України (п. 6 ч. 2 ст. 81, ч. 6-10 ст. 83, п. 2 ч. 2 ст. 90, п. 9 ч. 1 ст. 106). Тому відкритими залишаються ряд питань організаційного та правового характеру, зокрема, щодо порядку утворення та функціонування коаліції, способів узгодження політичних позицій, організаційної структури коаліції, підстав та порядку припинення, наслідків виходу із коаліції окремих фракцій та ін. Виключення складають випадки, коли статус коаліції має депутатська фракція (ч. 10 ст. 83 Конституції України), правові засади утворення та діяльності яких визначені ст. ст. 57-60-1 Регламенту Верховної Ради України.

Як вже згадувалось раніше, формування коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України здійснюється на підставі угоди про її утворення. Хоча це прямо не передбачено Конституцією або законами України, однак такий висновок можна зробити з аналізу положення ч. 6 ст. 83 Конституції України. Зокрема, оскільки коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України утворюється на тривалий період (в ідеалі – на весь строк діяльності новообраного парламенту), і за вимогою ч. 6 ст. 83 Конституції України коаліція формується на основі узгодження політичних позицій, то, відповідно, укладення угоди, в якій такі позиції узгоджуються або визначається постійний механізм їх узгодження, є необхідною умовою формування коаліції депутатських фракцій в парламенті.

При цьому, визначення поняття коаліційної угоди відсутнє як в законодавстві України, так і в спеціальній науковій літературі. Деякі автори, намагаючись передати сутність даного документа, вказують на ті чи інші його характеристики.

Наприклад, Ю. Ключковський називає коаліційну угоду предметом домовленостей основних політичних гравців у парламенті [13]. С. Дацюк підкреслює, що коаліційна угода – це компроміс між програмами політичних партій, які отримали підтримку виборців на парламентських виборах, а не компроміс між програмами політичних партій та програмою Президента [14].

Отже, визнаючи одним із основних програмних (стратегічних) документів Верховної Ради України коаліційну угоду, науковцями, політичними та громадськими діячами підкреслюється: по-перше, її політичний та стратегічний, однак ненормативний, характер; по-друге, відсутність законодавчо закріпленого обов'язку дотримання положень означеної угоди, підкріпленого відповідно політичною відповідальністю за її невиконання. Деякі науковці також вказують на те, що коаліційна угода повинна включати програмні завдання політичних партій та окремих народних депутатів, які увійшли до коаліції, з чим цілком можна погодитись, оскільки вимога щодо узгодження політичних позицій в коаліції депутатських фракцій прямо закріплена ч. 6 ст. 83 Конституції України.

В той же час, необхідно зауважити, що угода про утворення коаліції депутатських фракцій не віднесена відповідно до ч. 2 ст. 46 Регламенту Верховної Ради України до актів парламенту. І це цілком логічно, адже загальний порядок прийняття актів у парламенті, вимоги до них визначені ст. ст. 47-50 Регламенту Верховної Ради України. Процедура прийняття угоди про утворення коаліції відрізняється, так само як відрізняється структура, зміст та реквізити даного документа. Таким чином, угода про утворення коаліції є документом, подібним до актів Верховної Ради України, оскільки для її укладення потрібна така ж кількість голосів, яка необхідна і для прийняття інших рішень парламенту (у т. ч. більшість законів). Однак, це не дає підстав для застосування положень

ст. ст. 47-50 Регламенту Верховної Ради України для визначення процедури розробки та прийняття угоди про утворення коаліції. За таких умов можна стверджувати, що порядок укладення, зміст та структура угоди про утворення коаліції залишаються поза сферою законодавчого регулювання, що на практиці часто призводить до невиконання означеного документа.

Між тим, необхідно зазначити, що коаліція депутатських фракцій – це суб'єкт конституційних правовідносин з визначеним рівнем правосуб'єктності, а угода про його утворення є необхідним елементом процедури узгодження політичних позицій учасників коаліції як цього вимагає ч. 6 ст. 83 Конституції України. Тож на практиці коаліційні угоди укладаються, але часто носять формальний характер, попри те, що є за своєю суттю серйозним програмним документом – основою не тільки для планування діяльності Верховної Ради України, але і майбутньої програми діяльності уряду.

Однак, для того, щоб коаліційна угода виконували відведену їй роль, змістовно та структурно вона має відповідати певним вимогам. Зокрема, як слідує з етимології категорії «угода» (домовленість про що-небудь, договір, який містить взаємні зобов'язання сторін [15, с. 377]), коаліційна угода повинна містити положення, які відображають зміст домовленості з ключових питань діяльності майбутньої коаліції.

Аналізуючи зміст чинної Угоди про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» [16], можна зробити висновок, що в ній не містяться основні структурні елементи, які б наділяли її реальною силою. Зокрема, визначені в ній реформи певним чином відображають основні завдання, проголошені у передвиборчих програмах більшості політичних партій, що увійшли до складу коаліції, однак не міститься ключових механізмів їх виконання, способів узгодження позицій різних політичних сил. Крім того, зовсім не реалізовані процедурні норми – не створені керівні та допоміжні органи, визначені в Регламенті коаліції, тобто відсутні організаційні умови для узгодженої взаємодії різних політичних сил. Тож слід констатувати, що в цілому Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» не є достатньо продуманим та належним чином опрацьованим документом, який має стати основою для діяльності парламенту та підготовки програми діяльності уряду.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

1. Угода про утворення коаліції у Верховній Раді України – це офіційний ненормативний договірний документ, який укладається між депутатськими фракціями парламенту та містить узгоджені політичні позиції партій та окремих депутатів, які виявили бажання об'єднатися в коаліцію, та є основою для планування діяльності Верховної Ради України і для розробки програми діяльності Кабінету Міністрів України.

2. Конституційно-правова природа коаліційної угоди Верховної Ради України полягає у наступному: 1) має всі ознаки програмного документа: інтегрує в собі узгоджені передвиборчі програмні завдання політичних партій та окремих народних депутатів, які отримали перемогу на виборах, та виявили бажання об'єднатися у коаліцію; визначає стратегічні завдання діяльності парламенту; є основою для програми діяльності уряду; не містить нормативних приписів; 2) не належить до актів парламенту, оскільки процедура її укладення, реквізити даного документа не в повній мірі відповідають тим, що встановлені для таких актів, однак ця угода відображає волю такої кількості депутатів, що дозволяє говорити про його статус, який є аналогічним статусу акта Верховної Ради України; 3) метою укладення є формування коаліції, визначення стратегічних завдань її діяльності у Верховній Раді України, а також механізмів узгодження політичних

позицій між учасниками коаліції, у т. ч. щодо визначення кандидатури Прем'єр-міністра України та інших членів Кабінету Міністрів України.

3. Сучасний стан правового регулювання статусу коаліційної угоди та коаліції депутатських фракцій характеризується наступним: 1) укладення угоди про утворення коаліції прямо не регламентовано Конституцією України або Регламентом Верховної Ради України, але слідусе зі

змісту ч. 6 ст. 83 Конституції України; 2) основною конституційною вимогою до змісту коаліційної угоди є те, що в ній мають бути визначені узгоджені політичні позиції партій та окремих депутатів, які об'єднуються у коаліцію; 3) поняття коаліційної угоди, процедура її розробки та укладення, вимоги до структури та змісту не визначені у Регламенті Верховної Ради України всупереч вимогам ч. 10 ст. 83 Конституції України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про внесення змін до Конституції України : Закон України від 08 грудня 2004 року № 2222-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 49. – Ст. 3201.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 105 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частин шостої, сьомої, дев'ятої статті 83 Конституції України (справа про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України) : Рішення Конституційного Суду України від 17 вересня 2008 року № 16-рп/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-08>.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин п'ятої, шостої статті 13 Закону України «Про статус народного депутата України», частини четвертої статті 61 Регламенту Верховної Ради України та офіційного тлумачення положень пункту 6 частини другої, частини шостої статті 81, частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 13 Закону України «Про статус народного депутата України» (справа про перебування народного депутата України у депутатській фракції) : Рішення Конституційного Суду України від 25 червня 2008 року № 12-рп/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-08>.
5. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/ed20100311>.
6. Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України : Закон України від 08 жовтня 2010 року № 2600-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2600-17>.
7. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 4. – 781 с.
8. Толковый словарь русского языка : в 4-х т. / под ред. Д. Н. Ушакова. – М. : Гос. ин-т Сов. энцикл. – Т. 2. – 1938. – 521 с.
9. Дюверже М. Политические партии / пер. с франц. ; под ред. Н. С. Автономова, Т. А. Алексеева и др. – М. : Академический Проект, 2000. – 538 с.
10. Сидоров В. В. Коалиционная политика политических партий в парламентских системах / В. В. Сидоров. – Казань : Казанский университет, 2016. – 149 с.
11. Чуба В. Д. Конституційно-правовий статус коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України : сутнісний і структурно-функціональний аспекти / В. Д. Чуба // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2016. – Вип. 36. – Т. 1. – С. 75–80.
12. Бронніков В. Д. Конфлікти коаліцій як умова нестабільності парламенту в Україні / В. Д. Бронніков, О. Г. Степаненко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. – 2012. – Вип. 170. – Т. 182. – С. 5–8.
13. Експерти : коаліційна угода Блоку Порошенка – не правовий документ // Українська правда. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/news/2014/10/30/7042719/view_print.
14. Дацюк С. Правила парламентської коаліції на 2014 рік / С. Дацюк // Українська правда. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5450993c6af1a/view_print.
15. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 10. – 781 с.
16. Угода про коаліцію депутатської фракції «Європейська Україна» : документ Верховної Ради України від 27 листопада 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>